

КРИМСЬКІ КАНІКУЛИ МИКОЛИ МУРАШКА, ВОЛОДИМИРА АНДРЕЄВА ТА ГРИГОРІЯ ДЯДЧЕНКА

Леся Толстова

У статті висвітлюється роль, яку відіграла природа Південного берега Криму в житті і творчому розвитку М. Мурашка та його учнів В. Андрєєва й Г. Дядченка.

Ключові слова: Київська рисувальна школа, Південний берег Криму, подорожі, листи і щоденники, рисунки, етюди.

The article elucidates a role of the Crimean southern seashore nature in the life and creation of M. Murashko and his pupils V. Andreiev and H. Diadchenko.

Keywords: Kyiv Drawing School, Crimean southern seashore, journeys, letters and diaries, drawings, studies.

У травні–червні¹ 1892 року завідувач Київської рисувальної школи Микола Іванович Мурашко вперше² потрапляє до Криму, куди їде з метою розважити уроками малювання хворого покровителя школи Івана Миколовича Терещенка. Останній, на думку М. Мурашка, має нудьгувати в розлуці з велелюдною Москвою, у дикому краю, де, крім природи, нічого немає³. У липні того ж року в листі, написаному після повернення з Криму, М. Мурашко назве цю природу «грандіозною» і зізнається, що кожної ночі бачить її у снах. Відтоді вона стане йому необхідною для творчості, здоров'я і душевної гармонії.

Майже одразу М. Мурашко відчув труднощі живописного оволодіння ландшафтом і барвами південного берега Криму (з першого приїзду і надалі художник зупиняється в районі Ялти й Алупки). Милуючись світанком над морем, він визнавав безсилість відтворити «всю ту прелесть, яку видел перед глазами: это сочетание теплых горящих тонов неба с холодными тонами моря». Природа півдня кидає художникові виклик; складні живописні завдання мучать його навіть уві сні. «Как-то недавно я во сне писал вид Ялты с горы, картину около четырех аршин. Как ясно, определенно и детально она была нарисована! оставалось только ее осветить; и вот у меня уже сделан маленький этюд, полный яркого солнца, и я «по нем/у/», т.е. глядя на него, иллюминировал, расцвечивал картину; как это свободно, легко выходило. Проснулся, и мучительно хотелось при-

няться за это наяву, но на это заряду не хватило. Солнечный этюд у меня был только во сне»⁴. Багаторічне змагання з непокірними формами і кольорами принесло художникові чимало гірких розчарувань, але зрештою увінчалось заслуженою, хоч і скромною, перемогою.

30 грудня 1892 року М. Мурашко вирушив до Криму вдруге. Можливо, в поїзді його супроводили колишній учень Г. Дядченко та викладач рисувальної школи В. Фабріціус⁵. Проїхавши через Мерефу та Сімферополь, у суботу 2 січня 1893 року, о 12-й годині, М. Мурашко прибув до Ялти.

Скупі нотатки в невеликій записній книжці⁶ інформують про поїздки до Массандри та Лівадії, про зустрічі з І. Терещенком, про роботу над етюдами та прогулянки в горах з товаришем М. Мурашка, Г. Ярцевим. День 13 січня: «Какой это восторг: в те дни в горах была полная тишина, при 1 гр[адусе] тепла. Я попал в какую-то котловину гор, при мне альбом и ящик, работать полная возможность, но мне просто хотелось только насмотреться на эти милые горы, которые то кутались в туман, то меланхолично по частям из него выдвигались. Шатался в горах, сколько мог, отделяясь совершенно от провожатых товарищей». 15 січня рано вранці М. Мурашко вирушив у зворотний шлях до Києва.

Хворий І. Терещенко залишається в Криму, і 21 лютого М. Мурашко пише в листі до нього: «Будете собирать цветочки для высокочтимой, уважаемой Лизаветы Михайловны⁷ и будет там какой-нибудь

кривобокенький, бросьте его мне в конверт и затрепещет сердце мое»⁸. Можливо, саме в Криму зароджується любов і цікавість художника до життя і будови рослин, комах, посилюється властива М. Мурашкові звичка пильно стежити за календарем, температурою повітря і найменшими змінами у стані природи. Кримські, а згодом «бучанські»⁹ сторінки щоденників М. Мурашка всіяні замальовками мурашок та метеликів, ягід, квіток і вклесними композиціями із засушених рослин.

Встретє М. Мурашко вирушає до Криму 23 травня 1893 року, по Дніпру, через Кременчук та Катеринослав. Увечері 25 травня він приїздить до Севастополя, де зупиняється на ніч, а 26-го, близько п'яти вечора, «вже їхав на візникові до милого Мар'їно»¹⁰.

Про плани цієї поїздки М. Мурашко писав І. Терещенкові ще 12 травня: «30 мая мы закрываем школу. Я всегда рад бываю куда-нибудь уехать на каникулы, а теперь мне просто и необходимо это сделать. Уеду куда-нибудь подальше. Мне хорошо у моря. Захвачу с собою всех своих чад и домочадцев, Гришу и Володю, и двину на юг»¹¹. Гриша і Володя – студенти Імператорської Академії Мистецтв Григорій Кононович Дядченко та Володимир Антонович Андреєв (Яні), колишні учні Київської рисувальної школи, виховувалися в сім'ї М. Мурашка і товаришували з його сином Євгеном (Жекою). Зі шкільних часів у М. Мурашка виробилася звичка проводити з хлопчиками канікули на етюдах у сільській місцевості, на природі. Так, 1886 року вони разом працювали в Коростишеві, 1887 – у Шепетівці, 1991 – в Острі.

Літо 1893 року М. І. Мурашко проводить у Криму з родиною – дружиною, Оленою Костянтинівною (уродженою Деркачовою-Літте), душевнохворим братом Семеном (Сенею), дочками Лідою і Оленою; якийсь час із ними живе Євген Мурашко; у серпні приїздить з візитом наречений Олени В. Язєв. Олена Костянтинівна тяжко хворіє; лікарі підозрюють туберкульоз. В особливо гіркі дні, з 24 до 29 червня, Миколу Івановича опановує страх назавжди втратити кохану людину. Попри все, він не полишає занять

живописом; вірний Сеня супроводжує брата на етюдах і самовіддано тримає над головою художника парасольку.

З кримських етюдів М. Мурашка, які зберігаються в Національному художньому музеї України (далі – НХМУ), два датовані 1893 роком. Беззаперечно 1893 року – «Пейзаж з камінням» (можливо, куточок знаменитого алупкінського Хаосу, про який М. Мурашко згадує у щоденнику в записі від 2 серпня 1893 року)¹². Етюд темний і навіть тьмянний, у повному розумінні цього слова – навчальний. М. Мурашко з його допомогою намагається «уяснити собі» (його улюблений вираз) тонально-колірний розвиток трав'янистого схилу під мінливим освітленням близького і рухливого гірського неба. Сонце, як ускладнювальний фактор, у даному випадку винесене за дужки живописної формули. Від півдня – особлива, жорстка насиченість дуже стриманих, неяскравих кольорів і коричнево-червоний важкий полиск у надрах припечених сонцем шорстких кущів. Імовірно, 1893 року виконані і два етюди на одній дощечці, що зберігаються в НХМУ під назвою «Крим. Алупка». Дата «5 Сент 93» поставлена на звороті дощечки і стосується зображеного там етюду церкви; щодо кримських етюдів, то вони підписані так: «Іл. 8 Алупка». Запис у щоденнику¹³ свідчить, що в цей день М. Мурашко і справді був на етюдах. Обидві замальовки – камінь у куцах та верхівки кипарисів на тлі гори і неба – не складні за живописним завданням, оскільки не вимагають значних узагальнень кольорів, форм чи тону.

15 липня, «прошлявшись три дні на Байдарах»¹⁴, до родини Мурашків приєднується В. Андреєв (Яні): «...Я любовно его обლობызал как именинника»¹⁵. Володя ночує на підлозі в кімнаті М. І. Мурашка, який безсонними ночами дослухається до рівномірного дихання молодої істоти, мимоволі порівнюючи його із переривистим диханням хворої дружини.

25 липня пізно ввечері прибуває Г. Дядченко. «Вчера приехал Гриша. Я спал уже и был приятно изумлен». М. Мурашко показує Г. Дядченкові кримські етюди, які коштували йому чималих

зусиль і роздумів, і з жалем констатує: «ни полсловечка у него не нашлось для меня хорошего, ничего он не сказал. Как я далек, значит, от их идеала и как они черты требовательны. Все-таки буду работать. Сворачивать уже мне некуда (...) Пойду мазать свою большую мечеть, может сегодня будет лучше»¹⁶.

26 липня 1893 року – знаменний день: М. Мурашко відзначає 25-ліття державної служби. І. Терещенко з дружиною та О. Шкляревським надсилають вітальну телеграму. «Праздник, которого я ждал, прошел. Мои дети, мама, надежда и цвет из моих учеников Володя, Гриша и простодушный усердный работник Скляров¹⁷ – вот мои гости. Какая славная выпивка и закуска, все обдуманно моим милым дорогим математиком: две бутылочки вкусного венгерского, прелестная вкусная камса, не уступающая сардинкам, балык и икра. Прекрасный барашек молодой, жирный, нежный. Пирог с яблоками и фрукты, дыни и арбузы. Так праздновать мог и Государь»¹⁸. Напередодні М. Мурашко дуже хвилювало, чи згадає про ювілей його покровитель, чи не обділить увагою скромного трудівника, але тепер він коментує отримане вітання з філософським спокоєм: «Я этого желал и они мне это сделали. Спасибо добрым и милым людям»¹⁹.

Самопочуття О. Мурашко покращується; приїзд В. Андрєєва та Г. Дядченка її розважив: «мамуню утром вчера, придя с этюда, застал уже вставшей и веселою, разговаривала с Грицьком»; «в 10 часов она уже очень оживленно толковала с Грицьком, и на сегодня собиралась в парк»; «пришел с последнего этюда в семь с лишком часов, застал маму болтающей с Гришей. Я в душе очень был счастлив и не заикнулся о температуре. И черт с ней, и слава Богу, что о ней нет речи»²⁰.

Міжтим стосунки між самим М. Мурашком і хлопцями стають менш теплими і сердечними. Напруження почасти пояснюється неспокоєм творчого духу, живописним максималізмом юнаків, їх безоглядною вірою у власне творче майбутнє. Але не можна не поважати стоїчної скромності їхнього вчителя, який мистецтво цінує вище власних

успіхів у ньому, приймаючи із вдячністю саму можливість на крихту розвинути власну майстерність.

«Хочу даже свободно относиться к своим этюдам. Всю жизнь они у меня дневные все зеленые и довольно однообразны и противны, но я на них кое-что выяснил, немножко овладеваю формой. Немножко более и лучше слушается меня кисть. И я не должен огорчаться особенно. Природа эта для меня чужая, и я ею не овладел так сразу, как сделали бы это Гриша и Володя, но и они пока хватили тут шилом патоки. Хотя молодцы: каждый из них, что ни мазнет, все радуется меня. Эгоисты только, каналы, пришли, наелись, напились, выспались (...) и совсем с легкой душой меня старика бросили. Уехали в Севастополь, чтобы пешком шляться по Крыму. Что может быть божественней этого», – записує М. Мурашко 29 липня²¹.

М. Мурашко щиро захоплюється творчою силою своїх учнів, визнає їх художню вищість, але, коментуючи їхні кримські успіхи, виявляє чіпкий погляд педагога й ущипливість художнього критика. І не втрачає волі до власної творчості. «Окончил свою курьезную саклю, хотя на вид я подвинулся мало, но как будто все-таки чувствую себя сильнее. Хотя очень грустно, что мало художественно красивого. Но что делать. Я все-таки удовлетворен. Делал что мог»²².

Цей рятівний і, за певних обставин, згубний принцип – над усе цінувати саморозвиток, вимірювати успіх потребами і можливостями власного творчого «я», виховувати себе природою, безумовно схилиючись перед нею, – згодом виявиться і в творчості Г. Дядченка.

Суворі випробування та емоційні потрясіння, які випали М. Мурашкові влітку 1893 року, змушують його жити напруженим духовним життям. «Я страшно сознательно живу эти дни. И волнуюсь не заметно, но сильно. Лихорадочно все чувствую». Цей стан засвідчують короткі, стилістично «не причесані», але проникливі літературні замальовки: «У нашего балкона – роскошный орех стоит, слегка, степенно пошумливает листьями. Ему отвечает наш прекрасный

тополь. Два кипариса между ними стоят и мрачно молчат»; «четыре часа пробило. Еще писать трудно. Луна скрылась еще с вечера. Море дружно и непрерывно шумит, звезды скрылись. Одну бедненькую звездочку я уловил, но скоро исчезла и она. Прошла корова, хрустя крупным песком под ногами, и завыл муззин на минарете»²³.

8 серпня, в неділю, М. Мурашко записує, повернувшись із прогулянки над морем: «Мы видели как вдаль двигался громадный пароход в Ялту и его швыряло то вниз то вверх; боковая издали не была заметна, но была и она. Ехали Володя, Гриша и других Стабровский. Я долго наблюдал и не почувствовал, что там трепало близких ко мне людей»²⁴.

Очевидно, молоді люди на кілька днів повернулися до Алупки після мандрівки до Севастополя. Десятого серпня – вечір їхнього прощання з М. Мурашком: «последний вечер провел с ребятами. Гуляли поздно по парку и над морем. Общение между нами неважное. Говорилось плохо»²⁵.

У п'ятницю, 13 серпня, М. Мурашко з Оленою Костянтинівною та двома приятелями піднімається в гори і висловлюється з приводу написів, якими і тоді туристи паплюжили вершину Ай-Петрі: «один идиот пишет на другом»²⁶. 17 серпня художник виїжджає з Алупки, і після нетривалого гостювання в Александровському саду під Курськом²⁷ 23 вранці прибуває до Києва.

Новий навчальний рік додає гіркоти Миколі Івановичу. І. Терещенко тяжко хворіє, а взаємини з його братом, О. Терещенком, який фактично перебирає на себе справи школи, рішуче не складаються. На щастя, Євген Мурашко веде всі фінансові справи і звільняє батька від важких переговорів з новим хазяїном щодо шкільного бюджету. Дружина, після нетривалого покращення, знову «худа і хвора»... Літо 1894 року родина проводить у сосновому лісі під Києвом; М. Мурашко у супроводі Сені ходить на етюди, уперше в житті читає Євангеліє, на яке «навів його» М. Ге, спостерігає життя природи. «Пишу этюдик уже несколько сеансов, желаю поразить всех тонкостью обработки, себя превзойти, собаку съест что называется. Из вздорной лужи

вылупившийся комар летит, жужжит прямо на меня. Хлоп и нет глупого комара. А этот комар тоньше, удивительней, поразительней всех этюдов в мире вместе взятых»²⁸. В оновленому погляді на суще вчувається відлуння емоційного впливу природи Криму.

М. Мурашка відвідує В. Андреев, про що свідчить запис від 13 липня: «Утром уехал Володя. Люблю этого мальчика. Грустно, что не скоро его увижу. А еще более грустно, что теряется общее между нами. Я уступаю, а он выступает»²⁹. Кількома днями пізніше М. Мурашко зробить запис про від'їзд сина: 17 липня Євген Мурашко вирушає до Криму.

Того ж літа в Криму побували В. Андреев і, можливо, Г. Дядченко, про що дізнаємося з двох кримських альбомів В. Андреева, які зберігаються в НХМУ. Більшість замальовок – зображення татар, їхніх жител, ніжні і витончені зарисовки кримських ландшафтів, зроблені в Бахчисараї в період з 18 серпня по 3 вересня. Рисунки В. Андреева, сповнені тонкої спостережливості і легкого гумору, виконані м'якими контурними лініями, не дуже гострим, середньої твердості олівцем, який залишає широку, але легку сріблясто-сіру лінію. Надзвичайна легкість моделювання при органічному і сильному чутті форми і пластики руху – характерна особливість манери В. Андреева, притаманна йому з учнівських років. Серед зарисовок – портрет молодого художника на етюдах, у рисах обличчя і постаті якого вгадується Г. Дядченко; він же зображений ще на кількох рисунках, але портретна схожість в останніх не настільки виразна. На рисунку 11-ї (за авторською нумерацією – 9-ї) сторінки меншого з альбомів Г. Дядченко (?) сидить, обхопивши голову руками; підпис під зображенням українською мовою³⁰ «Дуже мина нудно й голова въ мене болитъ». На 15-й і 16-й (останніх) сторінках меншого альбому (за авторською нумерацією – сторінки 13 і 14) міститься ще одне зображення якогось молодого художника за роботою; виконане воно в дещо відмінній від решти рисунків манері – гостро відточеним чорним олівцем, різкішими лініями, нервово і динамічно. В. Андреев в альбомних замальовках здебільшого уникає моделювати обличчя,

надаючи перевагу контурному зображенню, тоді як на цьому рисунку обличчя модельоване, але підкреслено конструктивно: різко окреслена і легкими діагональними лініями заштрихована його тінюва частина. Рисами зображений юнак, схожий на самого В. Андреева; можливо, перед нами портрет власника альбому, виконаний його другом і супутником, Г. Дядченком.

Альбоми вказують на зацікавлення молодих художників татарською мовою і культурою: на одній із сторінок більшого альбому олівцем накреслений турецький алфавіт, тут і там розкидані татарські слова або короткі фрази.

За кримськими враженнями В. Андреевим створено офорт «У мечеті» (НХМУ): двоє татар у вільній одежі сидять на підлозі, підвернувши під себе ноги, а на передньому плані вишикувався ряд скинутих віруючими черевиків. Офорт цікавий і, за бідності наших знань про художника, вважається мало не головним його твором.

У Криму, очевидно, виконана недатована акварель Г. Дядченка «Ручай серед каміння» (НХМУ). У високих кущах, серед брил діабазу, небесною голубизною дзвенить маленький ручай; дрібні білі і блідо-жовті квіточки на тендітних стеблах зворушливо світяться на тлі сірих і фіолетових граней голого каміння. За манерою виконання твір перегукується з аквареллю «Міський пейзаж. Вид на Поділ» (НХМУ) – той самий неясний колорит, з переважанням сіро-коричневих і зелених тонів, так само делікатно прокладені прозороматові мазки; тільки у «Міському пейзажі» пензель поводить вільніше, не вагаючись виходити за контури предметів, а ставлення до ледь тонованої основи як до активного складника малюнка, синтезованої матерії-простору, з якої за допомогою мазків виявляється форма, посилюється. Обидва твори, виходячи з манери виконання, яку Г. Дядченко згодом різко змінив, написані приблизно у середині 1890-х, у період навчання в ІАМ або в перші рік-два після її закінчення.

Вірогідно, кримські враження відбилися в одній з не датованих академічних композицій Г. Дядченка, «Гомер (?) співає». На

відміну від інших композицій, створених на біблійні теми, у ліричному настрої і теплому колориті «Гомера» відчувається присутність власного досвіду, можливо, емоцій, викликаних зустріччю з морем і середземноморською природою.

У червні 1895 року в записнику М. Мурашка з'являється запис: «3-го дня в 7 час[ов] утра двинулись в Крым. (...) Милосердному Господу угодно, чтобы я еще раз увидел Крым со всей его Божественной красотой»³¹.

Через Кременчук, Катеринослав, Севастополь і Байдарський перевал 6 червня художник із супутниками дісталися Алушки, де о дев'ятій вечора їх зустрів Євген Мурашко. З М. Мурашком їхали Олена Костянтинівна, дочка Ліда, племінниця (ім'я не назване), Г. Дядченко, брат Семен і кухарка.

На наступному аркуші записника – зарисовка молодого чоловіка, який лежить у вільній, блаженній позі і підпис: «Так Гриценко раскинулся на морском берегу. 8 июня в Алушке на камушках».

У листопаді 1894 року М. Мурашко розмірковував на сторінках щоденника: «Гармония, красота красок мне не дана (...) что делать, я только копиист природы. И красота у меня входит в картину, если она случайно подвернется в природе (...). Но если бы Господь помог в всю силу как есть. Природа ведь и так божественно хороша»³².

У Криму художник придивляється до божественної краси колориту морського пейзажу. «Светлое море, нежнейшей окраски, чуть-чуть Веронезом, кадмием золотистым и чуть-чуть лиловатыми чертами. Светло-светло золотисто-зеленоватые по нем полосы как реки разливаются. Едва заметно протянулись по нем кораблики»³³.

Дуже пошкоджений, з численними оспами, етюд «Море» (НХМУ) видає момент творчої капітуляції М. Мурашка перед незвичною стихією: плоске каміння, наївно-синя вода другого плану, монолітно застигла, ніби присохла до хвиль, піна. Маленькою перемогою видається ввійманий художником тон зелених тіней під гребенями хвиль другого плану, який робить зображення моря в цій частині живим і рух-

ливим. Етюд не датований, але, безперечно, виконаний в одну із перших кримських поїздок.

4 липня М. Мурашко записує: «Начал этюд сакли. Хочу повторить ту, что у Натансона³⁴». Очевидно, Алушка та її околиці користувалися популярністю серед викладачів Київської рисувальної школи.

7 липня М. Мурашко піднімається на Крестову гору; 17-го записує в щоденнику: «Большое счастье, кто чувствует прирону».

25 липня, о сьомій годині ранку, М. Мурашко у супроводі сина Євгена, Г. Дядченка, брата Сені і провідника «Ашрالی молодого Абі-Були» розпочинає монументальну, по хвилинам розписану подорож на Ай-Петрі. Мандрівники п'ють воду з джерела, відпочивають на кам'янистому схилі, милуються краєвидом – «Великолепные сосны и в стороне беспредельное море с высоко поднятым горизонтом», відпочивають у лісочку біля корони і «в 6. 15 мин. были с Грицьком на самой верхушке. Ветер свистит и рвет удручающе. Я, не просидев минуты, должен ретироваться вниз». Провівши три дні в горах, 27 липня о третій годині мандрівники повернулися додому, встигнувши якраз до обіду.

У 1897 році М. Мурашко знову побував у Криму (після закордонної подорожі), але записів щодо цього періоду не лишилося. Мало відомостей дійшло до нас і про наступний, 1898 рік.

Коло супутників М. Мурашка змінюється. Восени 1893 року вийшла заміж дочка Олена, у травні 1897 року відбувся «нешасний шлюб» Ліди; віддалилися від учителя «милі хлопчики». Зникає із записів ім'я В. Андрєєва (пізніші згадки про нього мають ретроспективний характер); з Г. Дядченком (з 1895 – викладачем Київської рисувальної школи) дружні стосунки підтримуються навіть після болісного для М. Мурашка закриття школи (так, у квітні 1908 року «Гриша і Фотій³⁵, милі рідні хлоп'ята» відвідають старого вчителя в Бучі, у липні того ж року М. Мурашко разом з Г. Дядченком редагують другий зошит «Спогадів старого вчителя»³⁶); але інтерес до дорослого і самостійного художника далеко не такий

пильний, і записів про нього в листах і щоденниках обмаль. Любимий син Євген після закінчення інституту живе власним життям; у 1901 році він отримує призначення на службу в Самарканд. Його рідкісні наїзди до батьків сприймаються М. Мурашком як особливе, довгоочікуване і скороминуще свято. Нетривала близькість з племінником, О. Мурашком (1897 року вони разом їздили за кордон, «счастливые, как дюжина дураков»³⁷), завершується антагонізмом; теплі і дружні стосунки відновляться лише в середині 1900-х. Найближчою людиною для М. Мурашка залишається кохана дружина.

Після того, як Володя і Гриша зникають з листів і щоденників М. Мурашка, їхній слід у документах стає пунктирним, а біографія – суцільним скупченням білих плям. Подальші стосунки юнаків з південним берегом Тавриди нез'ясовані, і яку роль відіграв Крим у їхній творчій біографії, визначити важко.

Кримські канікули М. Мурашка тривають. У 1899 році він з родиною приїздить до Криму; спочатку їдуть поїздом до Одеси, звідки М. Мурашко із сином виїжджають на пароплаві «Пушкін», і 11 червня увечері прибувають до Алушки, а у вівторок 15-го зустрічають там родину: О. Мурашко, внука «Хрюшеньку», зятя І. Малярова і, очевидно, Ліду. У Криму родина Мурашків-Малярових відпочиває до 13 серпня. М. Мурашко працює над етюдами: пінії з Ай-Петрі («кажется грубо, не вкусно, но сильно»), сірий ранок (25 липня: «Серенькое утро с удовольствием пописал. Ровное серенькое утро, это понимает пейзажист и оценит, что такое ровное серенькое утро»). Його дратують живописні вправи І. Малярова: «Мой зять чистопробнейший дилетантишка, ничего не понимает, захлебывается от восторга от своих банальнейших помазков и мне скорей вредит, чем полезен, своим присутствием. Иду окунуться в море!»³⁸. Один з етюдів І. Малярова – рожевий захід сонця над одинокою сосною – був переданий його сином М. Маляровим до НХМУ, де нині зберігається в одній папці з етюдами М. Мурашка.

У серпні 1901 року, після морально важкого для М. Мурашка випробування –

ліквідації родиною Терещенків-Ханенків Рисувальної школи, він з дружиною їде до Криму, на відпочинок і лікування (М. Мурашко мав якусь запущену хворобу носоглотки). Тут, в Алупці, а з листопада – у Ялті, М. Мурашко намагається переконати себе в перевагах свого нового становища: свобода від житейської метушні, вільний час для творчості, для неспішного читання улюблених книг, спостережень за життям природи. Щодня, якщо дозволяють самопочуття і погода, художник вирушає на етюди, малює Ай-Петрі, саклі, кипариси, намагається вловити найтонші відтінки феєрії світанків. «Встаю иногда до восхода солнца. Небо играет уже разными цветами над морем, румянеет и золотится в том месте, где должно показаться солнце. И я страстно люблю ждать и смотреть, наблюдать над игрою неба. Озолотятся вдруг тучки, и сердце дрогнет, когда вдруг из-за морского горизонта огненная искра, и за ней сейчас же определится и край дальнейший солнца»³⁹.

У Криму М. Мурашко з дружиною пробудуть до 20 березня 1902 року. Художник невтомно працює, розмірковує над успіхами і невдачами, осмислює свій творчий шлях. «1 Октябрь... Божественное утро – тихое, ясное. Поработал с удовольствием. (...) Когда-то, кажется в 1877 году, я в этот день тоже писал этюд с натуры, (...) стало быть, между тем этюдом и сегодняшним прошло почти $\frac{1}{4}$ века, шутка сказать. И какая же разница, какой успех сделан? успех конечно есть. Но далеко не равный тому количеству большому лет, как я занимаюсь. Этот будто бы блестящее. Мне кажется, то был этюд старательного ребенка или, вернее, любовно начинающего. Робкий этюд, его совестно даже кому-либо и показать. Теперешний я думаю выставить на любой выставке, в нем много интереса; но как тогда я не был художником, так и теперь во мне нет художника»⁴⁰.

Традиційні для південного Криму сюжети – гори і саклі. «Работал этюд, и уже немножко нарезался: ужасно трудно, чтоб Ай-Петри сиял и вместе с тем тонул в воздухе. Чувствую эту розоватость, мягкость желтого тона, который я раньше делал рез-

ко; но все-таки сразу сделать не удалось, а за вторым разом, боюсь, что будет замучено. Но я побьюсь!»; «Пейзаж по краскам, по гармонии, по богатству тонов, то розовых вдруг, то коричнево-карминовых, то холодно-зеленоватые, прямо золотые или коричнево-золотистые – это богатство, к которому не знаешь, как приступить»; «на рассвете я силится тоже занести один горный эффект, но безуспешно: это надо порядочно потонизовать, чтоб что-нибудь вышло, из туч выделилась ярко освещенная верхушка; но у меня это вышло и красочно и грубо»; «После обеда я немного поработал над синевой гор»⁴¹.

У НХМУ зберігаються два живописних етюди гір і одна завершена картина із пасмом скелястих урвищ. Етюд «У горах» належить, вірогідно, до «середнього» кримського періоду М. Мурашка, коли художник відійшов від скутої грамотності ранніх замальовок, але не набув розкутості пензля, характерної для пізніх робіт. Невиразно-пістрява рослинність позначена на першому плані, монотонний чорно-фіолетовий масив гори панує на другому, і лише верхня частина етюду – бузкове пасмо віддалених гір, стрімка рухливість хмар і латка ніжно-голубого неба – написана динамічно і цілісно.

Другий етюд міститься на звороті дуже гарно написаного «Портрета юнака» і є обрізаним зображенням вершини гори на світанку. Етюд позначений рідкісною для М. Мурашка свіжістю і дзвінкістю тонів. Рожеві, жовті, голубі відтінки поєднуються гармонійно, пензель рухається вільно і невимушено. Очевидно, перед нами – один з останніх кримських етюдів: у 1900-і роки М. Мурашкові вдалося значною мірою «уявити собі» співвідношення тонів і барв природи, його етюди цього часу відзначаються яскравими, соковитими кольорами⁴².

«Гірський пейзаж», невелика картина, що має на звороті напис: «Собственность Ив. Ив. Молярова 15 марта 1900 г.», була написана, очевидно, в Києві, за кримськими етюдами і подарована зятеві незадовго до від'їзду М. Мурашка за кордон. Характер кримського краєвиду, чеканність його планів, фіксованих стрункими кипарисами, переданий дуже правильно; можливо, зобра-

ження зелені в нижній частині дещо монотонне, але мальовничість гір – золотавих, оповитих легкою імлою, – засвідчує значний крок уперед у розвитку М. Мурашка-живописця.

У зібранні музею є дві «Саклі», письмових згадок про етуди – набагато більше. Ось вибрані записи сезону 1901–1902 років: «Этюд мой сегодняшний «Сакля утром» начат довольно местами ловко. Но сегодня коснулось дело оконченности – явилась сухость. Пятый сеанс и уже некоторое огорчение»; «После обеда пошел в горы и начал вновь саклю к этюду № 6. Солнце трудно – но ужасно хочется уловить хоть немножко этого огня. Буду работать, потому что чувствую, что в палитре еще есть силы, которые далеко не все еще пущены мною в ход. Хочется страстно»; «Я кончил цветущее дерево и после обеда в горах писал первый план у «Сакли»; написал самый небольшой кусочек и измочалился скоро. Беру во всю силу, кажется, и все кажется мало и мало. Ушел в некотором унынии, но пришел домой, открыл и кое-чем доволен: есть сила, но еще больше и больше не нужно бояться краски, когда работаешь солнце, его эффекты»⁴³. Здається, ці записи найбільше підходять до етюду «Сакля», на звороті якого є напис: *Начало Марта около 7-го*. Справді, у цьому етюді художник ставить собі завдання оволодіти ефектами сонячного освітлення – різко покладена грань між світлом і тінню підкреслює принципову важливість поставленої мети. Але гармонія не досягнута: загальний колорит лишається дещо тьмяним, попри пістрявість рожевих, голубих і жовтих відтінків.

Етюд «Саклі в горах», очевидно, належить до більш раннього періоду, але, незважаючи на «академічну» стриманість брунатного колориту, видається певною мірою більш довершеним. Власне, на етюді зображені не саклі, а якась подоба сараю з необтесаного каміння, прикритого грубо складеною з окремих стовбурів покрівлею. За будівлею здіймається вершина крутого пагорба, всіяного хаотично розкиданими брилами врослого в землю каміння; гола земля де-не-де помережана темною зе-

ленню кущів. З-за пагорба, на тлі темно-синього неба, підіймається округло-пружна біла хмаринка. Червонувата земля на вершині освітлена сонцем; нижче лягла прозора фіолетова тінь. Етюд може видатися надміру стриманим у кольорі і темнуватим, кладка стіни написана і зовсім монотонно; але рельєф переданий надзвичайно виразно, освітлення цікаве, настрій – правдивий.

Незвичний ритм життя південної природи, її комах, рослин, квітів, який М. Мурашко спостерігав протягом семи місяців у сезон 1901–1902 років, справив на художника велике враження. Особливо – зимове цвітіння мигдалю. «Цветочки миндаля мы увидели первого января, (как) цветет роскошно весь январь и февраль»; «Я пошел, подымаясь улочками, выше и выше. Какая волнующая красота – у домов цветущие деревья. Белым снежком местами осыпались миндали»; «Утром рано я пошел путать по подымающимся вверх дорожкам (...) (у) двух мещанских домиков и кипариса приютилось деревцо, все как снегом осыпано цветами, чуть розоватое. Это так неожиданно и так прекрасно. На фоне кипариса темном – эти белоснежные цветы. Я набросил в малюсинькой шкатулке, и вышло грубовато».

Невеликий етюд «Квітуче дерево» (НХМУ) має на звороті дату: «16 Мар[та]». На сірому тлі, над непримітними будівлями і кривим парканом, підноситься вкрите рясним біло-рожевим цвітом деревце мигдалю. Настрій художника, зворушеного скромним чудом цвітіння під хмарним непривітним небом, відтворений дуже виразно; хоча, можливо, М. Мурашкові забракло вміння поставити колірний акцент, який надав би рожевим квітам більшої дзвінкості. У Щоденнику під 16 березня 1902 року міститься запис: «16 утро серое, моросит дождик. (...) Я все-таки имел хороший сеансик. Написал еще цветущее дерево. Пошел очень неохотно, лениво, а поработал охотно, как уселся»⁴⁴. І поряд – зарисовка кольоровими олівцями тієї самої композиції, яку бачимо в живописному етюді, що й дозволяє датувати останній 1902 роком.

Витриманий у сизувато-ліловій гамі краєвид приморського міста, що зберігається в

НХМУ під назвою «Крим. Етюд» і датується 1890-и роками, також хочеться зарахувати до циклу етюдів 1902 року. Судячи з висоти гір, затягнених хмарами, перед нами – Ялта, в якій художник прожив зиму 1901–1902 років. Написані вільними довгими мазками, гори не справляють враження глухого моноліту: чудово вловлене і передане враження рухливої вологої імли, яка огортає краєвид. Хмари, написані дрібними динамічними мазками, здається, і в етюді зберігають властивість швидкої мінливості обрисів. При відчутній стриманості колориту, виправданій зображеною порою року і станом погоди, етюд видається живим, цілісним і майже вишуканим. Зауважимо, що саме на початку 1900-х у щоденниках М. Мурашка з'являються записи, що свідчать про відчутне задоволення художника результатами своєї роботи: «Я набросал в малюсинькой шкатулочке тучу над морем, кусочек Ялты. Сравнительно с вчерашним помазочек сочен и живописен, хотя сделал минут в 25», «пошел в горы и там с удовольствием порисовал, сделал этюдик снегом покрытых гор и лиловый лес в дали (...) и был очень доволен»⁴⁵.

1902 роком можна датувати і чудовий зимовий етюд «Крим. Вид міста» (НХМУ). Волога атмосфера, просторовість, багате рефлексамі вільне письмо, свіжість враження, декоративність фактури – все свідчить про початок нового етапу в творчості М. Мурашка. У подібній манері виконані ще два зимові етюди зі збірки НХМУ – просторово-імліста недатована «Зима» з ефектним протиставленням холодних і теплих тонів, і однойменний етюд 1904 року, виконаний у холодній гамі і більш декоративний за фактуру.

Під час перебування в Криму в 1901–1902 роках М. Мурашко мав кілька цікавих зустрічей. 21 жовтня 1901 року він записав у щоденнику: «к нам сегодня попал неожиданно художник Труш. Он хочет немножко здесь поработать. Пили у нас кофе и вместе обошли парк. Он Крымом не поражен. Напротив, находит все каким-то опереточным. И есть в этом своя доля правды». 24 жовтня: «Художник Труш работает четыре этюда разом, т. е. в продолжении дня. Чувствует и ловится на красоту тона. Форма на втором плане».

3 грудня відбулася ще одна несподівана і радісна зустріч: «На набережной встретили Кардовского с женой. Вот уж не ожидал встретить своего милого знакомого, с которым так тесно связаны воспоминания о Мюнхене⁴⁶». Родина Кардовських, як перед тим І. Труш, оселилася в Алупці. 11 березня 1902 року М. Мурашко виїхав до них з Ялти – подивитись останні роботи Д. Кардовського – але розминувся з ним у дорозі. 12 березня М. Мурашко стрічає ще одного мюнхенського знайомого: «Когда ехал с мамой в экипаже, то на тротуаре неожиданно увидел идущего и приветливо мне кланяющегося мюнхенского художника Явленского, с которым бы рад был очень остановиться покалякать; человек он так же, как и Кардовский, даже еще более, интересный для меня. Но, увы, он торопился в одну сторону, я проехал в другую, и мы только и виделись»⁴⁷.

Того ж дня М. Мурашко з дружиною відвідують ялтинське кладовище: «отыскали могилу Ф. Ал. Васильева. Я помолился у этого юного гения, просил дух его вразумить меня в том деле, в котором он так блестяще поработал». До Ф. Васильєва, якого бачив один раз у житті, М. Мурашко ставився з особливою повагою і любов'ю; його ім'я для М. Мурашка асоціюється насамперед з природою Криму. У 1905 році, живучи в Бучі, художник запише в щоденнику: «Я охотно работал и мне нравится. И я доволен, что сделал хоть маленькую картинку, но сделал ее на чистоту, не пользуясь фотографией. Картинку эту я задумал еще в Крыму, под впечатлением Феди Васильева и памяти его духа ее и посвящаю».

Природа Південного берега Криму – складний і цікавий рельєф, примхлива мінливість атмосфери й освітлення, багатство колірних нюансів, якими грають море і скелясті обриви, – багато дала для розвитку руки й ока художника, і сам він це чудово усвідомлював. Незадовго до від'їзду М. Мурашко скаржиться на долю: «Горькая моя судьба так сложилась, что страстно полюбив уже природу здешнюю уже как будто начал понимать ее, и вдруг должен бросить, ехать на природу гораздо беднее и мне уже приевшюся»⁴⁸.

Наприкінці липня 1902 року М. Мурашко знову виїжджає до Криму і залишається там до початку вересня: «Чудно прожив в Криму (...). С жаром работал: 32 помазка привез. Как будто чего-то добился, но Бог его знает, как-то мне все трудно дается. Люблю все это очень и пока жив, сдаваться не намерен»⁴⁹.

Про поїздку другої половини 1902 року відомо мало. Зберігся етюд «Гірська річка» (НХМУ) зі авторським написом на звороті: «Къ концу дня Вторникъ, 3 сент. 02 Чудный день! Славный день! Последняя улыбка жизни». За манерою виконання – вільне письмо рідкою фарбою, крізь яку прозирає основа – твір дуже близький до виду Ялти, про який ішлося вище («Крим. Етюд»). Пізні кримські етюди М. Мурашка стають більш легкими, світлими, гармонійними у поєднанні кольорів; у них з'являється відчуття повітряного середовища.

Очевидно, після 1902 року побувати в Криму М. Мурашкові більше не вдалося – хіба що у 1903 році, від якого лишилося дуже мало записів. Але до написання картин за кримськими етюдами він удавався нероз; над невідомою нам картиною «Зима в Криму» він працював на початку 1908 року. Оселившись у Бучі, М. Мурашко насолоджувався моментами пробудження природи, літнього її розквіту, і навіть записав у щоденнику, що своєю волею нікуди з Бучі не поїде, навіть до милого Криму... Але спогади про Крим, враження від нього, кримські етюди і набута там живописна свобода залишилися з ним назавжди.

14 травня 1909 року, проводжаючи си-на з невісткою до Криму, тяжко хворий М. Мурашко запише в щоденнику: «Будь я здоров, и я бы потянулся с ними. (...) Разве же это не горчайшая обида»⁵⁰. Восени того ж року художника не стало.

Десяток етюдів і картина М. Мурашка, два альбоми й офорт В. Андреева, акварель Г. Дядченка – ось ніби й усе, що лишилося від кримських подорожей трьох художників. І якщо роль природи Криму в зростанні майстерності М. Мурашка простежується цілком виразно, кримські канікули його учнів видаються на перший погляд не більш ніж епізодом. Проте деякі важливі моменти

творчого розвитку юнаків були вперше помічені М. Мурашком і письмово зафіксовані саме в Криму, на тлі незвичної, непокірної пензлеві природи. Скупі записи М. Мурашка дозволяють відчути емоційний стан молодих художників, зумовлений їхніми першими самостійними кроками у мистецтві, амбіціями й надіями, творчими принципами і переоцінкою цінностей. З окремих згадок про вечірні прогулянки над морем, блукання горами, роботу над етюдами, розмови про мистецтво формується уявлення про нетривалий, погано вивчений, але важливий етап біографії М. Мурашка, Г. Дядченка і В. Андреева, пов'язаний з перебуванням художників на берегах Тавриди.

¹ Дата встановлена за листами до О. Мурашко від 23 травня 1892 року (з Криму). – НХМУ, ДАФ 17, спр. 122; до І. Терещенка від 6 липня 1892 року (написаний після повернення з Криму). – НХМУ. – ДАФ 27, спр. 26.

² Перша згадка про намір відвідати Крим – у не датованому (за змістом – 1875 року) листі до О. Мурашко (НХМУ, ДАФ 17, спр. 140). М. Мурашко розраховував супроводжувати до Криму свою тодішню покровительку графиню Клейнміхель (уроджену Канкріну). Очевидно, поїздка не відбулася.

³ Лист від 28 квітня 1892 року, у якому М. Мурашко пропонує І. Терещенку свої послуги учителя. – НХМУ, ДАФ 27, спр. 24.

⁴ Обидві цитати – з вищезгаданого листа до І. Терещенка від 6 липня 1892 року.

⁵ На це нібито натякає запис у книжці 1892–1895 рр.: «1892 год. в среду 30 Декабря в 10 час. веч. я выехал в Ялту. Хорошо ли это я сделал я не знаю пока хорош(о) для Фабрициуса для Грицька». Хоча М. І. Мурашко міг мати на увазі переговори на користь зазначених осіб з І. М. Терещенком, який відпочивав у Криму. Державна Третьяковська галерея (далі – ДТГ) (відділ рукописів). – Ф. 55, спр. 9.

⁶ Записна книжка 1892–1895. ДТГ (відділ рукописів). – Ф. 55, спр. 9.

⁷ Дружина І. Терещенка.

⁸ НХМУ, ДАФ 27, спр. 29.

⁹ Після закриття Київської рисувальної школи М. Мурашко переїздить до Бучі, де оселяється в будинку з майстернею.

¹⁰ ДТГ (відділ рукописів). – Ф. 55, спр. 9. Мар'їно – очевидно, місцевість або селище поблизу Ялти, у якому мешкали Терещенки, оскільки далі в щоденнику іде запис про те, що не заставши І. Терещенка вдома, М. Мурашко трохи попрацював у Мордвиновському саду (відкритий для публіки сад графа Мордвинова у Ялті).

¹¹ НХМУ. – ДАФ 27, спр. 30.

¹² ДТГ (відділ рукописів). – Ф. 55, спр. 9.

¹³ Там само.

- ¹⁴ Там само.
- ¹⁵ Прийнята дата народження В. Андрєєва – 25 травня (6 червня).
- ¹⁶ ДТГ (відділ рукописів). – Ф. 55, спр. 9.
- ¹⁷ Особа не встановлена. У «Щоденнику № 1» М. Мурашко згадує свого учня Склярєва, який поїхав до ІАМ у 1886 році. Можливо, П. О. Склярєв (р. н. 1862, рік смерті невідомий, навчався в ІАМ в 1890–1895).
- ¹⁸ ДТГ. – Ф. 55, спр. 9.
- ¹⁹ Там само.
- ²⁰ Там само.
- ²¹ Там само.
- ²² Там само.
- ²³ Там само.
- ²⁴ Там само.
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ Там само.
- ²⁷ Маєток Терещенків.
- ²⁸ ДТГ (відділ рукописів). – Ф. 55, спр. 9.
- ²⁹ Там само.
- ³⁰ Ще одне свідчення на користь того, що зображений саме Г. Дядченко: міські діти В. Андрєєв і Є. Мурашко навряд чи належали до україномовного середовища.
- ³¹ ДТГ (відділ рукописів). – Ф. 55, спр. 9.
- ³² Там само.
- ³³ Там само.
- ³⁴ П. Натансон – викладач пластичної анатомії у Київській рисувальній школі.
- ³⁵ Ф. Красицький.
- ³⁶ НХМУ. – ДАФ 17, спр. 3.
- ³⁷ Там само.
- ³⁸ ДТГ. – Ф. 55, спр. 10.
- ³⁹ НХМУ. – ДАФ 17, спр. 2.
- ⁴⁰ Там само.
- ⁴¹ Там само.
- ⁴² Щоправда, відносно належності «Портрета юнака» і відповідно етюдів гір на звороті пензлю М. Мурашка існують сумніви. Деякі особливості виконання портрета наближають його до робіт Г. Дядченка. Питання потребує подальшого дослідження.
- ⁴³ НХМУ. – ДАФ 17, спр. 2.
- ⁴⁴ Там само.
- ⁴⁵ Там само.
- ⁴⁶ У Мюнхені 1900 року М. Мурашко відвідував студію Д. Кардовського, О. Явленського та І. Грабаря.
- ⁴⁷ Там само.
- ⁴⁸ Там само.
- ⁴⁹ НХМУ. – ДАФ 17, од. зб. 3.
- ⁵⁰ Там само.

РЕЗЮМЕ / SUMMARY

У статті на матеріалі листів, щоденників та етюдів М. Мурашка (1844–1909), малюнків його учнів В. Андрєєва (1872–?) і Г. Дядченка (1869–1921) реконструюються сторінки біографії художників, пов'язані з перебуванням на Південному березі Криму. Виконані в Криму етюди незвичної для ока яскравої природи відіграли важливу роль в удосконаленні живописної майстерності М. Мурашка; детальні записи художника в щоденнику ознайомлюють з авторською оцінкою еволюції власної творчості. При спробах оволодіти формами й кольорами «чужої» природи вперше виявляється творчий і психологічний конфлікт між учителем та його колишніми вихованцями, які шукають самостійну дорогу в мистецтві – цінковий момент, тонко проаналізований у записах М. Мурашка.

Два альбоми виконаних у Бахчисараї зарисовок В. Андрєєва (1894) є важливим матеріалом для вивчення творчості цього художника, біографія якого лишається «білою плямою», а творів відомо обмаль. Перебування Г. Дядченка в Криму – єдиний (якщо не рахувати періоду навчання в Петербурзі) достеменно відомий факт «знайомства» художника з ландшафтами, відмінними від звичних краєвидів Києва та Кирилівки (с. Шевченкове Звенигородського р-ну Черкаської обл.), «зустрічі» з іншою (кримськотатарською, середземноморською) культурою. Це дозволяє поставити питання про творчі імпульси, отримані від кримських подорожей, про їхній вплив на формування особистості молодого художника.

Певний інтерес становлять зафіксовані в щоденниках кримські зустрічі М. Мурашка з меценатом І. Терещенком, колишнім учнем П. Склярєвим, художниками І. Трушем, Д. Кардовським, О. Явленським, а також нотатки інтимного характеру, які дозволяють краще зрозуміти внутрішній світ видатного українського педагога і критика.

Ключові слова: Київська рисувальна школа, Південний берег Криму, подорожі, листи і щоденники, рисунки, етюди.

Based on the material of letters, diaries and studies of M. Murashko (1844–1909), drawings of his pupils V. Andreiev (1872–?) and H. Diadchenko (1869–1921), the article reconstructs the

pages of painters' biographies relating to their stay on the south coast of Crimea. Performed in Crimea, studies of unusual for an eye, bright nature have played an important role in improving the painting skills of M. Murashko; painter's detailed records in the diary familiarize with his assessment of evolution of his own creative work. In attempts to master shapes and color of an «alien» nature, the creative and psychological conflict between the master and his former pupils, seeking an independent way in arts, first becomes apparent – an interesting moment finely analyzed in M. Murashko's records.

Two V. Andreiev's albums of sketches made in Bakhchisaray (1894) are a valuable material for studying the oeuvre of this painter whose biography keeps being a blank space and extremely few works are known. H. Diadchenko's stay in Crimea is the only (apart from the period of study in Petersburg) certainly known fact of the painter's familiarity with landscapes different from views of Kyiv and Kyrylivka (present Shevchenkove, Zvenyhorod District, Cherkassy Region) and a meeting with another (Crimean-Tatar, Mediterranean) culture. This allows to put a question on a chance of some creative impulses received during the stay in Crimea and an influence of the nature of Crimea on the creative personality of young painter.

Of some interest are the Crimean M. Murashko's meetings, fixed in the diaries, with art patron I. Tereshchenko, former pupil P. Skliarov, painters I. Trush, D. Kardovskiy, O. Yavlenskiy as well as the notes of a private nature enabling to better understand the inner world of the distinguished Ukrainian pedagogue and critic.

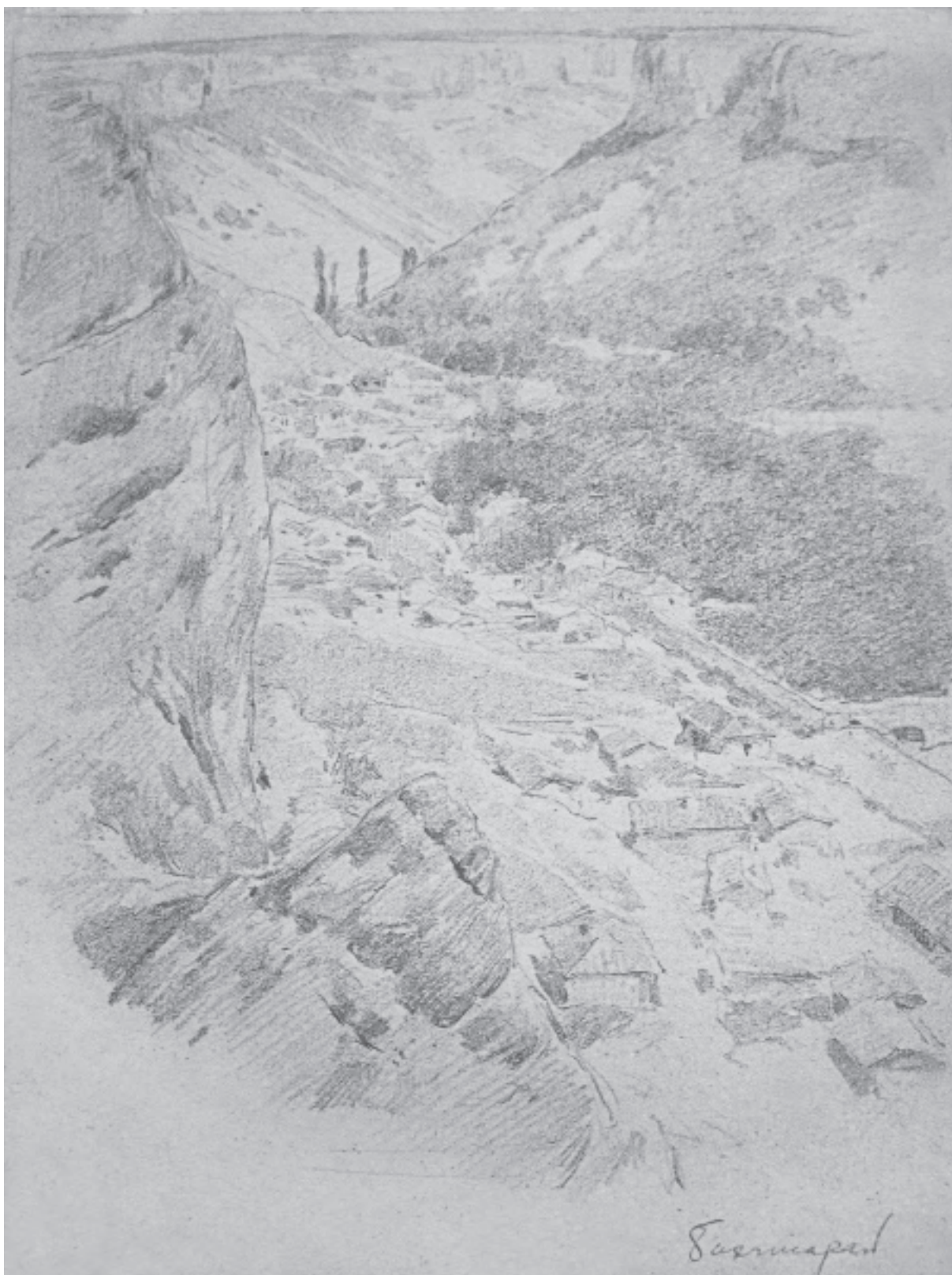
Keywords: Kyiv Drawing School, Crimean southern seashore, journeys, letters and diaries, drawings, studies.

В статье материале писем, дневников и этюдов Н. Мурашко (1844–1909), рисунков его учеников В. Андреева (1872–?) и Г. Дядченко (1869–1921) реконструируются страницы биографии художников, связанные с пребыванием на Южном берегу Крыма. Исполненные в Крыму этюды непривычной глазу яркой природы сыграли важную роль в усовершенствовании живописного мастерства Н. Мурашко; подробные записи художника в дневнике знакомят с его оценкой эволюции собственного творчества. В попытках овладения формами и цветом «чуждой» природы впервые выявляется творческий и психологический конфликт между учителем и его бывшими учениками, ищущими самостоятельного пути в искусстве – интересный момент, тонко проанализированный в записях Н. Мурашко.

Два альбома выполненных в Бахчисарае зарисовок В. Андреева (1894) – ценный материал для изучения творчества этого художника, биография которого остается «белым пятном», а произведений известно крайне мало. Пребывание Г. Дядченко в Крыму – единственный (не считая периода обучения в Петербурге) доподлинно известный факт знакомства художника с ландшафтами, отличными от видов Киева и Кирилловки (с Шевченково Звенигородского р-на Черкасской обл.), встречи с иной (крымскотатарской, средиземноморской) культурой. Это позволяет поставить вопрос о творческих импульсах, полученных во время крымских путешествий, об их влиянии на формирование личности молодого художника.

Некоторый интерес представляют зафиксированные в дневниках крымские встречи Н. Мурашко с меценатом И. Терещенко, бывшим учеником П. Скляровым, художниками И. Трушем, Д. Кардовским, А. Явленским, а также заметки личного характера, позволяющие лучше понять внутренний мир выдающегося украинского педагога и критика.

Ключевые слова: Киевская рисовальная школа, Южный берег Крыма, путешествия, письма и дневники, рисунки, этюды.

В. Андреев. Малюнок з альбому. 1894. Папір, олівець. 32,1 см x 23,5 см

В. Андреев. Малюнки з альбому. 1894. Папір, олівець. 32,1 см x 23,5 см

В. Андреев. У мечеті. Офорт. 23 см x 15,5 см; 31,5 см x 18,5 см

М. Мурашко. Крим. Алупка. 1893. Дерево, олія. 13,3 см х 22 см

М. Мурашко. Сакля. 1900-і роки. Картон, олія. 21,2 см х 22,3 см

Г. Дядченко. Струмок серед каміння. 1890-і роки. Папір на картоні, олівець, акварель. 22,2 см х 30,8 см

М. Мурашко. Квітуче дерево. 1902. Картон, олія. 18 см х 15,3 см

М. Мурашко. Крим. Вигляд міста. 1902. Дерево, олія. 9,8 см х 12,3 см